

Nomadism, liberă circulație și „cultura muncii”

Enikő Vincze

În ultimele luni – în legătură cu „repatrierile”/ expulzările romilor din Franța înapoi în România (și Bulgaria) – reprezentanți ai diferitelor structuri ale puterii au emis mai multe afirmații privind, printre altele, „cultura muncii la romi”, referindu-se – printr-o eleganță diplomatică ipocrită – la „refuzul lor de a lucra”. În cele ce urmează voi discuta despre opțiunile ocupaționale (ale romilor dezavantajați) în contextul factorilor care le modelează, observând că în pofida clasificărilor făcute în relația dintre romi și ne-romi, și „ei” valorizează atât familia, cât și munca, și sunt ghidați de aceleași aspirații ca și „noi” (printre ele dorința de a avea o viață mai bună caracterizată prin stabilitate și siguranță). În acest demers voi face apel la rezultatele unei cercetări calitative desfășurate între ianuarie-iulie 2010 în cadrul proiectului „Egalitate prin diferență. Accesul femeilor rome pe piața muncii” de către o echipă coordonată de Fundația Desire din Cluj

(http://www.femrom.ro/infopub/2010/raport%20final%20asupra%20cercetarii%20calitative_iulie2010.pdf). Doresc să atrag atenția asupra modului periculos în care – în condițiile în care criza economică afectează mase tot mai largi de oameni – discursul public diferențiază între „români” care suferă pe nedrept efectele acestei crize, și „romii” care nu vor să lucreze și merită soarta lor.

Așa cum rezultă din narativele mai multor persoane auto-identificate drept rome care au fost „repatriate” din Franța în comuna lor natală din județul Timiș în 2009, migrația transnațională în cazul lor este de natură economică, mai precis de subzistență, ele fiind motivate de căutarea unor surse de venit în condițiile în care piața muncii de acasă oferă tot mai puține și sărăcicioase posibilități chiar și pentru supraviețuirea de pe o zi pe alta. Trebuie să observăm însă și faptul că romii care trăiesc în sărăcia profundă a coloniilor/ghetourilor izolate nu au șansa să-și încerce norocul în străinătate nici din cauza lipsei banilor, dar nici din cauza lipsei rețelelor informale care le-ar putea facilita acest lucru. Acolo însă, unde funcționează, plecarea în afara țării este ori o inițiativă individuală, ori una de grup (în comuna menționată marea majoritate a persoanelor adulte din comunitatea de romi o practică). De asemenea, trebuie să mai menționăm că migrația motivată material-financiar nu neapărat înseamnă încercarea de a scăpa de o sărăcie trăită acasă (unii romi pleacă din situații relativ mai bune, eventual cu un capital social și cultural mai privilegiat), și nu neapărat se împotmolește în precaritatea unor „caravane” marginale (ci rezultă în îmbunătățirea condițiilor de viață prin modalități acceptate și de majoritate). În nici un caz însă migrația transnațională nu înseamnă „nomadismul” la care se face referire în discursurile anti-țigănești ca la elementul identitar-cultural al „primitivismului” care supraviețuiește în sânul societății moderne. De observat că în cazul romilor migrația este definită drept nomadism, iar în cazul ne-romilor ca și liberă circulație, această clasificare (și ierarhizare) contribuind la fixarea stereotipurilor și a sentimentelor de superioritate/ inferioritate aferente relației dintre romi și ne-romi.

Oricum ar fi, indivizii întotdeauna pleacă în străinătate printr-o rețea informală de cunoștințe și/ sau rude, fiind deci elemente ale migrației în lanț, care însă în condițiile accentuării crizei economice înseamnă migrația sărăciei și implică constrângerea de a accepta orice fel de munci aducătoare de venituri. Cei care din sărăcia de acasă ajung în sărăcia de dincolo sunt cei

mai vizibili, fiind percepuți în discursul public ca reprezentativi pentru romi, „activitățile/muncile lor ilegale” catalogându-se ca și opțiuni care decurg din „tradiții culturale.” Funcția socială a acestei imagini este aceea de a intensifica stigmatizarea romilor ca și grup etno-cultural față de care populația majoritară sau statul național se pot simți „periclitare” și împuternicite să se apare cum pot atât în țara de destinație, cât și în țara de origine.

Acest tip de migrație nu neapărat le oferă oamenilor o alternativă radical diferită față de opțiunile ocupaționale accesibile în România, dar aduce mai mulți bani pentru aceleași tipuri de activități. În marea majoritate a cazurilor, migrația are un caracter temporar și ciclic, de multe ori sezonier, atât pentru că o parte a familiei persoanei care emigrează rămâne acasă, cât și din cauza statutului său de imigrant semi-ilegal în țara de destinație. Semi-ilegalitatea constă în faptul că foarte mulți imigranți de acest fel doresc să rămână acolo mai mult decât numărul de luni permise fără surse de venit stabile și condiții de locuire adecvate, dar nicidecum nu înseamnă că ei ar fi infractori. Riscul de infracționalitate crește datorită faptului că rețele transnaționale organizate de trafic uman se infiltrează în rețelele migraționale spontane, sau chiar ajung să le coordoneze cu scopul de a le exploata prin implicarea lor în munci cum ar fi cerșetoria sau prostituția. De asemenea, acest risc devine realitate și în funcție de modul în care organele de siguranță din țara de destinație permit în mod tacit sau chiar complice (cel puțin pentru o vreme) constituirea „taberelor ilegale” sau practicarea acestor munci.

Printr-o astfel de migrație, persoanele în cauză schimbă perioadele de șomaj de acasă cu perioadele muncilor ocazionale din străinătate, sau înlocuiesc muncile de pe piața neagră domestică cu cele din economia informală din străinătate. Dar o astfel de migrație (cu puține excepții) nu înseamnă îmbunătățirea de fond a condițiilor de viață și creșterea siguranței traiului, căci în străinătate ea implică locuirea în tabere improvizate, iar acasă nu produce schimbări structurale în starea materială și statutul social al persoanei și familiei sale. Mai mult decât atât, precum ne arată recentele expulzări în masă a romilor din Franța, chiar dacă asta promite o anumită sumă pentru cei întorși acasă, această migrație implică și creșterea insecurității și stigmatizării celor implicați. Cercetarea noastră a arătat că cei expulzați din Franța nu neapărat primesc sumele compensatorii promise, se simt păcăliți de birocrăția instalată între cele două state, și neavând alternative, se pregătesc să-și încerce norocul în continuare pe această cale.

În străinătate sau acasă, accesibilitatea la și „opțiunea” pentru anumite munci ale diverselor categorii sociale sunt determinate de factori macro-structurali, printre ei sistemul economic și regimul politic al unei țări (inclusiv politicile de ocupare guvernamentale și cele ale firmelor și companiilor private sau de stat); mediul rezidențial, condițiile locuirii și situația socio-economică a familiei din care cineva parvine; și ofertele sistemului educației școlare. Trecerea de la industria socialistă etatizată și agricultura colectivizată, la o economie de piață și o societate post-industrială a lăsat multe categorii sociale (printre ele multe persoane de etnie romă) în șomaj structural de lungă durată, motiv pentru care ele nu pot fi câștigătorii competiției capitaliste oricum inegale. Politica socialistă față de romi alimentată de dorința de a-i asimila cultural și de a le folosi forța de muncă slab calificată, precum și tendințele de azi care îi exclud pe romi de la în general redusele șanse de angajare și le reamintesc că rămân „țigani nedoriți” chiar dacă optează pentru integrare, îi lasă în discrepanța dintre semi-integrarea structurală și non-acceptarea culturală. Acesta este un fenomen care cu siguranță are efecte și asupra șanselor lor de poziționare pe piața muncii.

Pe lângă acești factori macro-structurali, micro-capitalul economic, social și cultural al oamenilor (prin care ei trebuie să se descurce în viață) structurează alegerile lor făcute în domeniul muncii. Bugetul familial, relațiile lor informale și formale, precum și bagajul lor educațional sunt elemente care prescriu cadrele generale în care ei ca și persoane sociale se mișcă, având acces la anumite munci și nu la altele. La rândul lor cele din urmă reproduc capitalul lor disponibil, și influențează destinele lor și ale copiilor lor. Condițiile de viață precare, în care cineva trebuie să se poată descurca când se pare că nu se mai poate trăi, dar și abilitatea multor persoane de etnie romă de a învăța limbile altor grupuri etnice cu care trebuie să conviețuiască, le întăresc capacitatea de a se adapta în mod creativ, un element cu siguranță foarte important al capitalului social-cultural ce trebuie investit în toate domeniile vieții, inclusiv cel al muncii.

Mai departe, viața persoanelor de etnie romă este structurată de o multitudine de cercuri vicioase, fiind canalizată de acestea în anumite direcții care se reproduc de la o generație la alta. Printre ele inter-dependența factorilor care ar putea induce schimbare (relația dintre accesul la educație, accesul la locuri de muncă decente, accesul la condiții de locuire acceptabile și dintre sărăcie), dar și influențele pe care statutul socio-economic și concepțiile culturale le au reciproc unele asupra celorlalte. Statutul social nu afectează comportamentul și modul de gândire al oamenilor doar ca și un set de condiții obiective, ci și ca o anumită configurație identitară generată de experiențele trăite și reflecțiile asupra acestor condiții. Interiorizarea percepțiilor despre ele susținute de alții (populația majoritară și/ sau romi care trăiesc în altfel de circumstanțe), dar și experiența de a fi refuzat de majoritate (de cei care întruchipează 'normalitatea') în pofida dorinței de a te face acceptat, sunt mecanisme ale sărăciei/ exclusiunii subiective care crează la un moment dat neputința de a schimba ceva, sau chiar de a imagina că poți schimba ceva în situația ta sau a copiilor tăi.

Pe scurt, pe baza celor observate mai sus, putem concluda că opțiunile ocupaționale se creionează sub impactul interacționării mai multor factori. Intersecționalitatea dintre statutul socio-economic, genul, vârsta, etnia persoanei, și modul în care acești factori sunt (auto)percepuți – petrecută în contextul concret al unui regim social/economic/politic –, pe de o parte, ca întreg, determină șansele și opțiunile persoanelor în toate domeniile vieții, pe de altă parte generează diferențe între ele, chiar dacă ele aparțin acelorași colectivități. Desigur, această intersecționalitate nu funcționează în abstract ci prin acțiunile individuale ale persoanelor desfășurate în contextul unor grupuri sociale, ele elaborând strategiile lor de acomodare la, sau chiar de schimbare față de condițiile impuse de sistem.

„Cultura muncii”¹ pe care oamenii săraci trăind în condițiile economiei de piață fără proprietăți și fără moșteniri familiale o practică, nu poate să fie alta decât cea caracterizată prin multiplele și dese schimburi ale locurilor de muncă, prin alternanța între perioadele în care se

---

¹ Utilizăm aici termenul de cultură în sensul antropologic al cuvântului, referindu-ne la practicile prin care oamenii atribuie sensuri și semnificații lucrurilor (inclusiv muncii), precum și setul de sensuri și semnificații negociate între și împărtășite de către ei. Cultura până la urmă este modalitatea prin care un grup de oameni înțelege să se adapteze la și să trăiască într-un mediu (ea fiind model despre și pentru realitate, inclusiv despre producție, consum, schimburi, relaționări și organizare socio-politică, gândire laică și religioasă și comportament ritual). Astfel, cultura muncii este modul în care oamenii gândesc despre cum trebuie, doresc și pot să facă pentru a-și asigura sursele necesare vieții și în care ei efectiv acționează cu acest scop în diferite domenii.

lucrează pentru venituri și cele de șomaj, prin acceptarea muncilor „rușinoase” și slab plătite, prin acceptarea condițiilor impuse de economia informală (sau „piața neagră” a muncii), sau prin migrația intra- și transnațională motivată de căutarea unor surse de venit.

Din păcate însă, în măsura în care îi atribuie sens negativ, discursul public consideră că această cultură este una specifică romilor, fiind obstacol în integrarea lor socială și în „modernizarea” lor. Dar în realitate ea caracterizează mase largi de oameni, fiind o reacție/acomodare la situațiile în care ei ajung fără voia lor. Etnia joacă un rol în constituirea acestei culturi (a muncii) în măsura în care prejudecățile negative fac referire la ea, astfel încât ea devine factor prin care se explică, justifică și în acest sens se menține exclusiunea socială a celor (auto)percepuți prin această etnie. Astfel, condițiile socio-economice precare și prejudecățile culturale se susțin reciproc atunci când persoane în căutarea unor locuri de muncă, percepute prin apartenența lor la etnia romă sunt refuzate de angajatori pe motive ce țin de presupunerea că „nu poți avea încredere în romi”, sau când – de exemplu prin bursa locurilor de muncă – angajatorii caută persoane de etnie romă pentru muncile necalificate, slab plătite.

Datorită marilor valuri de migranți economici motivați de asigurarea subzistenței din România în alte țări europene (în primul rând Italia, Franța, Spania, dar și Anglia și Germania), Uniunea Europeană este confruntată cu ceea ce am putea numi exportul sărăciei din noile, în vechile state membre (întrebarea referitoare la cauzele sărăcirii acestora fiind o altă chestiune, asupra căreia nu putem reflecta acum). Asta se întâmplă în condițiile în care și cetățenii României sunt cetățeni europeni și au dreptul la libera circulație, și în contextul în care în fostele țări vestice statul bunăstării își reduce cheltuielile cu beneficiile sociale ale categoriilor vulnerabile, extrema dreaptă dezvoltă atitudini xenofobe și alegerile politice se pot câștiga prin discursuri și practici anti-migraționiste (chiar dacă în continuare ele mai au nevoie de forță de muncă ieftină disponibilă pe „piața neagră”). În aceste circumstanțe, stigmatizarea persoanelor de etnie romă din România (împreună cu cele din Bulgaria) drept infractori colectivi îi transformă pe „romi” în alteritatea radicală a Europei și în simbolul sărăciei balcanice.

Politica simbolică care distinge între nomadism și liberă circulație, între cei care merită să sufere și cei care suferă pe nedrept de pe urma crizei economice, operează cu clasificările care – în contextul integrării europene – reproduc ierarhizările războiului rece. Problema internaționalizată a romilor este una prin care se reiau vechile teme ale distincției dintre „Est” și „Vest”, cetățeni de prim rang și de rangul doi, sau dintre „Europa” și „Balcani”, dar – ca și nouă – funcționează și ca un mediu al negocierilor asupra „caracterului european” al măsurilor unor state membre considerate europene prin excelență. Desigur, această politică discursivă este integrată în politica „reală”, cea a intereselor economice și ideologice articulate în relațiile de putere dintre Statele Membre și Europa transnațională (atât cea economică, cât și cea socială), urmând să observăm interacțiunea dintre cele două și măsura în care politica simbolică va schimba politica „reală”, sau cea din urmă o va instrumentaliza pe cea dintâi.